

FOOD SECURITY IN THE GLOBALIZATION PROCESS OF THE AGRICULTURAL SECTOR

BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE W PROCESIE GLOBALIZACJI SEKTORA ROLNEGO

ABSTRACT

This paper presents the state of world food security and the impact on the security of the processes of agribusiness sector globalization. It was stated that the processes of globalization occurring in agriculture and the food economy have various multidirectional impact on the global food security. On the one hand they contribute to the growth of global production which can result in greater access to food. On the other hand, these processes can cause deterioration of food security, mainly due to the move away from sustainable to large-farming, industrialized agriculture, in which large agricultural corporations take over more value-added links and leads to oligopolization of global agribusiness space. This causes a loss of profits by the current owners and the deterioration of their affordability. Lowest affordable price of food and thus the worst food security is located in sub-Saharan Africa.

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono stan światowego bezpieczeństwa żywnościowego oraz wpływ na to bezpieczeństwo procesów globalizacji sektora agrobiznesu. Stwierdzono, że procesy globalizacji zachodzące w rolnictwie i gospodarce żywnościowej mają wieloraki i wielokierunkowy wpływ na stan globalnego bezpieczeństwa żywnościowego. Z jednej strony przyczyniają się do wzrostu globalnej produkcji, czego efektem może być lepszy dostęp do żywności. Z drugiej zaś strony procesy te mogą powodować pogorszenie bezpieczeństwa żywnościowego, przede wszystkim na skutek od-

chodzenia od rolnictwa zrównoważonego na rzecz rolnictwa wielkopowierzchniowego, uprzemysłowionego, w którym duże koncerny rolne przejmują kolejne ogniwa wartości dodanej i oligopolizują globalną przestrzeń agrobiznesu. Powoduje to utratę zysków przez dotychczasowych właścicieli i pogorszenie ich osiągalności cenowej. Najniższą osiągalnością cenową żywności, a co za tym idzie – najgorszym bezpieczeństwem żywnościowym charakteryzują się kraje Afryki Subsaharyjskiej.

KEYWORDS: *food security, economic globalization, the agricultural sector*

SŁOWA KLUCZOWE: *bezpieczeństwo żywnościowe, globalizacja ekonomiczna, sektor rolny*

WPROWADZENIE

W ostatnim pięćdziesięcioleciu można zauważyć proces włączania się rolnictwa w ogólnoswiatowy system gospodarczy i globalną sieć powiązań. Dotyczy to nie tylko samej produkcji rolnej, ale także pozostałych elementów tworzących światową gospodarkę żywnościową. Można zatem stwierdzić, że sektor rolny podlega procesom globalizacji, chociaż w mniejszym stopniu niż inne sektory gospodarki. W przypadku sektora rolnego główną przeszkodą są systemy interwencjonizmu i protekcjonizmu rolnego Unii Europejskiej i innych wielkich producentów żywności. Mimo tych przeszkód współczesna produkcja rolna w ostatnim pięćdziesięcioleciu nabierała coraz bardziej globalnego charakteru. Obok procesów koncentracji w samym rolnictwie globalizacja odbywała się głównie przez wchodzące w skład agrobiznesu sektory zaopatrzenia rolnictwa, przemysłu przetwórczego, handlu międzynarodowego i dystrybucji żywności przez sieci handlowe.

Procesy globalizacji ekonomicznej oddziałując na sektor rolno-spożywczy, wywierają istotny i różnorodny wpływ na globalne bezpieczeństwo żywnościowe. Celem artykułu jest ukazanie wpływu dokonujących się w rolnictwie i gospodarce żywnościowej procesów globalizacji na światowe bezpieczeństwo żywnościowe.

ISTOTA I STAN GLOBALNEGO BEZPIECZEŃSTWA ŻYWNOŚCIOWEGO

Istnieje wiele prób określenia pojęcia „bezpieczeństwo żywnościowe”. Najczęściej cytowaną jest definicja firmowana przez FAO, według której „bezpieczeństwo żywnościowe zachodzi wówczas, gdy wszyscy ludzie w do-

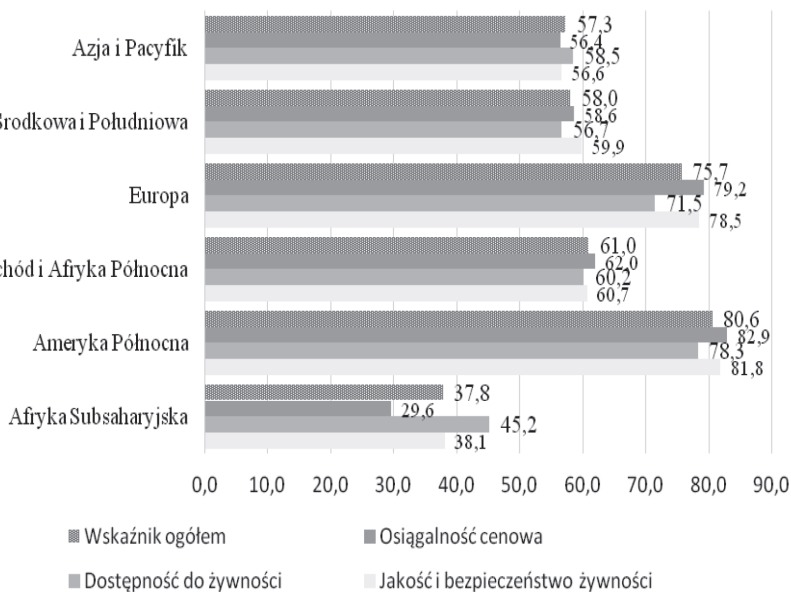
wolnym czasie mają fizyczny i ekonomiczny dostęp do żywności, która jest bezpieczna pod względem zdrowotnym i zawiera optymalną ilość składników odżywczych, ponadto zaspokaja potrzeby pokarmowe i preferencje pozwalające na aktywny i zdrowy styl życia” (Pieters i in., 2012). W 2009 r. podczas Światowego Szczytu ds. Bezpieczeństwa Żywnościowego definicja bezpieczeństwa żywnościowego została dodatkowo uzupełniona o aspekty społeczne. Stwierdzono, że ludzie mogą nie mieć zapewnionego bezpieczeństwa żywnościowego w wyniku obowiązujących norm kulturowych i społecznych, nawet wówczas gdy mają pod względem ekonomicznym dostęp do żywności (Grochowska, 2014, s. 97). Coraz częściej w dyskusjach dotyczących bezpieczeństwa żywnościowego uwzględnia się aspekt społeczny. Sieć organizacji rolniczych La Via Campesina sformułowała na Światowym Szczycie Żywnościowym FAO w 1996 r. koncepcję suwerenności żywnościowej. Koncepcja ta kładzie nacisk na prawo poszczególnych krajów do prowadzenia polityki rolnej dostosowanej do potrzeb ich mieszkańców przy unikaniu negatywnego wpływu na ludność pozostałych krajów. Idea ta zakłada wytwarzanie żywności z uwzględnieniem warunków społecznych oraz poszanowaniem środowiska przyrodniczego, opowiada się za sprawiedliwym podziałem środków produkcji wśród rolników, wspieraniem roli kobiet oraz rolnictwa lokalnego. Wpisuje się tym samym w koncepcję rozwoju rolnictwa zrównoważonego (Sapa, 2012).

Uwzględniając istotę bezpieczeństwa żywnościowego, Economist Intelligence Unit (EIU) na zlecenie firmy DuPont opracował w 2012 r. Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywnościowego (*Global Food Security Index*). Za pomocą tego narzędzia na bieżąco bada się osiągalność cenową, dostęp do żywności oraz jej jakość i bezpieczeństwo w 109 krajach, na podstawie analizy 28 czynników, wykorzystując dane m.in. z ONZ, MFW, FAO, Światowej Organizacji Zdrowia oraz Banku Światowego. Ważną kategorią w powyższym indeksie jest osiągalność cenowa, czyli zdolność konsumentów do zakupu artykułów spożywczych. Przy obliczeniu tego wskaźnika bierze się pod uwagę kilka czynników, m.in.: udział konsumpcji żywności w wydatkach gospodarstwa domowego, procent populacji poniżej światowego progu ubóstwa, PKB per capita, dostęp do finansowania dla rolników. Kolejnym wskaźnikiem jest dostęp do żywności, przy obliczeniu którego uwzględnia się m.in.:

wystarczalność dostaw, poziom stabilności politycznej i stabilności produkcji rolnej, poziom strat żywności. Trzecim wskaźnikiem jest jakość i bezpieczeństwo żywności, przy konstrukcji którego uwzględnia się: zróżnicowanie diety, standardy żywnościowe, dostępność mikroelementów czy też jakość białka (Global Food..., 2015).

Rys. 1.

Wartości Światowego Indeksu Bezpieczeństwa Żywnościowego w różnych regionach świata w 2015 r. – skala od 0 do 100

Źródło: Global Food Security Index 2015, <http://foodsecurityindex.eiu.com> (stan na 05.08.2015)

Analizując Światowy Indeks Bezpieczeństwa Żywności, możemy zauważyć wyraźne dysproporcje między jego wartością w różnych rejonach świata. Najwyższa wartość tego wskaźnika występuje w krajach Ameryki Północnej i Europy, natomiast w krajach Afryki Subsaharyjskiej wartość Światowego Indeksu Bezpieczeństwa Żywności jest ponaddwukrotnie niższa niż w krajach najbardziej rozwiniętych. Największe różnice pomiędzy krajami wysoko a słabo rozwiniętymi dotyczą osiągalności cenowej.

Tab. 1.

Osiągalność cenowa żywności w różnych regionach świata w latach 2012–2015

	2012	2013	2014	2015	Wzrost procentowy 2015/2012
Afryka Subsaharyjska	25,8	26,0	28,8	29,6	12,8
Ameryka Północna	82,2	81,1	83,6	82,9	0,8
Bliski Wschód i Afryka Północna	57,8	58,0	59,1	62,0	6,8
Europa	79,2	77,3	80,3	79,2	0,0
Ameryka Środkowa i Południowa	54,9	55,4	56,8	58,6	6,3
Azja i Pacyfik	51,9	52,1	54,3	56,4	8,0

Źródło: *Global Food Security Index 2015*, <http://foodsecurityindex.eiu.com> (stan na 05.08.2015)

W krajach Afryki Subsaharyjskiej wskaźnik ten jest blisko trzykrotnie niższy niż w krajach Ameryki Północnej i Europy. Zdecydowanie mniejsze różnice pomiędzy tymi dwoma grupami krajów występują w zakresie dostępu do żywności (rys. 1). Wynika z tego, że główny problem światowego bezpieczeństwa żywnościowego nie dotyczy braku żywności, ale jej niedostatecznej osiągalności cenowej w krajach najsłabiej rozwiniętych. Oczywiście w krajach najbardziej rozwiniętych gospodarczo wartość wskaźnika osiągalności cenowej jest najwyższa, jednak w ostatnich czterech latach możemy zauważyć brak poprawy tego wskaźnika w Europie i minimalną poprawę w Ameryce Północnej.

Spowodowane jest to w dużym stopniu nasilającymi się migracjami i napływem do Stanów Zjednoczonych, ale przede wszystkim do Europy, migrantów posiadających niewielkie zasoby finansowe i najczęściej brak perspektyw na uzyskanie dobrej pracy. Najwyższa poprawa wskaźnika osiągalności cenowej nastąpiła natomiast w krajach Afryki Subsaharyjskiej oraz krajach Azji i Pacyfiku (tabela 1). Jednak wyrównywanie się różnic pomiędzy krajami wysoko i słabo rozwiniętymi w zakresie finansowej dostępności do żywności jest na tyle małe, że jeszcze przez wiele lat czyn-

nik ten będzie przyczyniał się do obniżania bezpieczeństwa żywnościowego w tej drugiej grupie krajów. Tym bardziej że zachodzące procesy demograficzne oraz globalizacja ekonomiczna nie przyczyniają się do poprawy tego bezpieczeństwa.

GLOBALIZACJA SEKTORA ŻYWNOŚCIOWEGO

Globalizacja to proces o wymiarze ogólnosiwiatowym charakteryzujący się wielowymiarowością, złożonością i wielowątkowością aspektów. W wyniku tego procesu następuje integrowanie działalności podmiotów gospodarczych w skali międzynarodowej, a także ich coraz większe powiązanie (Wysockińska-Senkus, 2006). Wśród ważniejszych cech globalizacji ekonomicznej można wymienić (Pawlak, 2010):

- handel oparty na swobodnej wymianie,
- produkcję ograniczoną jedynie przez warunki przyrodnicze, a inwestycje tylko przez handel i związki produkcyjne,
- ideologię organizacji gospodarki opartą na zasadzie elastycznej odpowiedzi na sygnały płynące z rynków globalnych,
- finanse oparte na zasadzie decentralizacji i niepowiązaniu z państwem,
- rynek pracy oparty na zasadzie swobodnego przepływu siły roboczej.

Proces globalizacji dotyczy wielu dziedzin aktywności i gospodarowania, życia społecznego i politycznego, kultury, a także przyrodniczych skutków działalności człowieka. Globalizacją zajmuje się wiele różnych nauk, w tym oczywiście nauki ekonomiczne (Adamowicz, 2008). Z ekonomicznego punktu widzenia globalizację można zdefiniować jako postępujący proces integrowania się krajowych i regionalnych rynków w jeden globalny rynek towarów, usług i kapitału. Proces ten prowadzi do rosnącego przenikania i scalania się rynków oraz umiędzynarodowienia produkcji, dystrybucji, marketingu i przyjęcia przez przedsiębiorstwa globalnych strategii działania (Liberska, 2002, s. 17). Globalizacja wpływa na różne dziedziny gospodarki, w tym na rolnictwo i sektor żywnościowy. Niektórzy ekonomiści, m.in. Kołodko (2008, s. 94, 99) czy Sobiecki (2007, s. 11, 84, 114), twierdzą, że procesy liberalizacji w niewielkim tylko stopniu dotyczą sektora rolno-żywnościowego, czyli nie występuje tu jeden z głównych elementów procesu globalizacji. Z opiniami

tymi nie zgadza się Adamowicz (2008), według którego ograniczony udział w głównym nurcie globalizacji wynika ze specyficznych cech rolnictwa oraz ze skali, w jakiej ten dział gospodarki uczestniczy w procesach integracyjnych i powiązaniach międzynarodowych. Specyfiką uczestnictwa rolnictwa w procesach globalizacji jest to, iż odbywa się ono nie tyle przez procesy produkcji i obrotu surowcami rolnymi, ile głównie przez efekty wytwórcze przemysłu przetwórczego i inne segmenty agrobiznesu. Globalizacja rolnictwa dokonuje się w mniejszym stopniu poprzez liberalizację przepływów produktów rolno-spożywczych, a bardziej, drogą pośrednią, przez umiędzynarodowienie rynków tych produktów oraz koncentrację agrobiznesu, zwłaszcza przemysłu rolno-spożywczego oraz sfery obsługi rolnictwa.

Obserwując efekty działań Światowej Organizacji Handlu, możemy stwierdzić, że procesy liberalizacji dotyczą jednak rolnictwa i gospodarki żywnościowej, chociaż oczywiście w mniejszym stopniu niż innych działów gospodarki. Efektem globalnego „otwierania” się rolnictwa i gospodarki żywnościowej jest znoszenie czy też zmniejszanie barier utrudniających alokację czynników produkcji, samą produkcję, jak też dystrybucję artykułów rolnych oraz przyspieszony proces standaryzacji metod produkcji, a częściowo także wzorców konsumpcji. Skutkiem tych dynamicznych zmian są przede wszystkim (Rośńska-Bukowska, 2014):

- nasilenie konkurencji cenowej na poziomie produktu standaryzowanego (w rezultacie tego procesu możliwy jest upadek części firm/gospodarstw rolnych, które nie są zdolne w krótkim czasie dostosować się do standardów rynku globalnego),
- podjęcie różnorodnych działań konsolidacyjnych zmierzających do szybkiej poprawy efektywności, skutkujących często podporządkowaniem mniejszych podmiotów produkujących surowce rolnicze gigantom światowym, w tym korporacjom transnarodowym produkującym i dystrybuującym dobra konsumpcyjne,
- wzrost roli systemów sieciowych o zasięgu globalnym, czego konsekwencją jest przejmowanie przez korporacje transnarodowe całych łańcuchów wartości dodanej.

Efektem tych procesów jest oligopolizacja globalnej przestrzeni biznesowej w rolnictwie i gospodarce żywnościowej.

WPLYW PROCESÓW GLOBALIZACJI NA ŚWIATOWE BEZPIECZEŃSTWO ŻYWNOŚCIOWE

Procesy globalizacji zachodzące w rolnictwie i gospodarce żywnościowej mają duży wpływ na rozwój tego sektora gospodarki i w sposób pośredni oddziałują na globalne bezpieczeństwo żywnościowe. Rozpatrując kwestie bezpieczeństwa żywnościowego, można stwierdzić, że występuje tutaj wyraźna dychotomia pomiędzy krajami wysoko i słabo rozwiniętymi. Potrzeby żywnościowe ludności w krajach wysoko rozwiniętych potencjalnie mogłyby być w pełni zaspokojone. Zjawisko głodu, które w tych państwach również występuje, choć w skali marginalnej, nie wynika z braku zasobów posiadanych czynników wytwórczych i możliwości ich użycia, lecz jest rezultatem dysproporcji w podziale dochodów, co z istoty generuje pewną grupę ludzi o niezaspokojonych potrzebach żywnościowych. W krajach tych widoczny jest także proces przejścia od ograniczonej ilości żywności, uwarunkowanej sezonowością i lokalną dostępnością do nieograniczonego wyboru, zależnego jedynie od ceny i możliwości. Zmiany te mają swoje reperkusje w zakresie zdrowia publicznego (np. nasilenie chorób cywilizacyjnych), a także wywołują silną presję na środowisko naturalne (np. intensywniejsze wykorzystanie ziemi i wody, emisja gazów cieplarnianych). Mogą więc prowadzić do znaczącego zwiększenia kosztów zapewnienia bezpieczeństwa żywnościowego (Grochowska, 2014).

Zupełnie inna sytuacja występuje w krajach słabo rozwiniętych gospodarczo. Według raportu FAO z 2014 r. 805,3 mln ludzi ogółem cierpiało z powodu niedożywienia, 790,7 mln z nich zamieszkuje kraje rozwijające się, w tym 214,1 mln to społeczność Afryki Subsaharyjskiej (The State of... 2014). Widać więc, że wśród krajów rozwijających się nadal najtrudniej osiągnąć bezpieczeństwo żywnościowe w Afryce Subsaharyjskiej. Utrzymanie bezpieczeństwa żywnościowego zależne jest od kilku czynników. Głównym z nich jest ekonomiczna niedostępność do produktów spożywczych. Dodatkowo wskazać można też na: zmiany w procesach demograficznych, stopień rozwoju rolnictwa, w tym wydajność pracy w danym sektorze, postęp techniczno-technologiczny, infrastrukturę i kapitał ludzki oraz warunki przyrodniczo-klimatyczne, klęski żywiołowe, niepokoje społeczne, brak stabilności politycznej i prawnej (m.in. korupcja i nierówność wobec prawa) oraz epidemie (Kasprowicz, 2015). Wśród skutków globalizacji mających wpływ na zmniejszenie bez-

pieczeństwa żywnościowego można wymienić nadmierną koncentrację oraz wykorzystywanie ziemi na cele pozarolnicze, a ściślej – na cele niezwiązane z produkcją żywności, jak również obserwowane w ostatnich latach na świecie zjawisko masowego wykupu ziemi, a zwłaszcza użytków rolnych (ang. *land grabbing*). Prowadzi to m.in. do silnej koncentracji gruntów w rękach dużych koncernów rolnych oraz dużych inwestorów spoza sektora rolnictwa. Zmiany takie skutkują nieodwracalnymi zakłóceniami struktury gospodarczej na wsi oraz niepożądanym społecznie uprzemysłowieniem rolnictwa. Wskutek tego zwiększa się prawdopodobieństwo zagrożeń związanych z bezpieczeństwem żywności i degradacją gleb, a także zmniejsza poziom bezpieczeństwa żywnościowego (Sobiecki, 2015). Zjawisko to zderza się z europejskim modelem zrównoważonego, wielofunkcyjnego rolnictwa, którego istotną cechą są rodzinne gospodarstwa rolne. O skali zjawiska masowego wykupu ziemi świadczą dane. Według szacunków z maja 2012 r. w rękach właścicieli zagranicznych znalazło się między 32 a 82 mln ha światowej ziemi rolnej i liczba ta cały czas rośnie. Doszło do przejęcia kontroli nad olbrzymimi połaciami ziemi, głównie w Afryce, Azji Południowo-Wschodniej i Ameryce Łacińskiej, poprzez zakup gotówkowy albo długoterminowe umowy najmu/dzierżawy i usuwanie rolników z ich ziemi. Ponadto w kilku krajach, takich jak Kolumbia czy Brazylia, lokalny kapitał jest w dużej mierze inwestowany w zakup ziemi i rozwój wielkich przedsiębiorstw rolnych. Monopolizowanie własności ziemi w sytuacji bezwzględnej ograniczoności tego podstawowego zasobu koniecznego dla produkcji surowców żywnościowych, przy równoczesnym kierowaniu się kryteriami mikroekonomicznymi (maksymalizowanie wartości ekonomicznej, czyli zysku), bez odpowiedniej regulacji instytucjonalnej, prowadzić będzie do masowego „odrolnienia” ziemi i przeznaczania jej na działalność przynoszącą większy zysk. Taki proces utrudniałby, a nawet uniemożliwiał rozwiązywanie globalnego problemu żywnościowego (Sobiecki, 2007).

Procesy globalizacji przyczyniają się również do zmian łańcucha wartości dodanej w sektorze rolno-żywnościowym. W drodze do ostatecznych konsumentów produkty rolne przechodzą przez różne ogniwa tego łańcucha. Pierwsze ogniwo łańcucha obejmuje zasoby produkcji, tj. nie tylko maszyny, nasiona, pestycydy, herbicydy, nawozy sztuczne, ale również kredyty bankowe. Następnie są uprawy i zbiory. W trzeciej i czwartej fazie produkty są dalej

przetwarzane, pakowane i kierowane do obrotu. Wreszcie w ostatniej fazie produkty kierowane są do ostatecznego odbiorcy, bądź przez różne sklepy detaliczne, bądź przez restauracje. Korporacje transnarodowe poprzez fuzje wertykalne dokonują przejęć poszczególnych ogniw łańcucha wartości dodanej. Koncerny DuPont i Monsanto zdominowały 65% światowego rynku komercyjnego nasion kukurydzy oraz 44% nasion soi. Już w 2001 r. z korporacji Monsanto pochodziło 91% nasion genetycznie zmodyfikowanych. Sześć korporacji zdominowało też światowy rynek pestycydów. Korporacje te to: BASF, Bayer, Dow, DuPont, Monsanto i Syngenta. Udział tych korporacji w światowym rynku pestycydów wynosi 75–80%. Skala koncentracji agrobiznesu jest różna w poszczególnych ogniwach tego systemu. Zdecydowanie największa jest w handlu, porównywalna w sektorze przetwórstwa żywności i zaopatrzeniu rolnictwa, a najniższa w samym rolnictwie (Kowalczyk, 2010). Oligopolizacja rynków sprawia, że ceny środków produkcji zdecydowanie rosną. Przykładem tego jest fakt, że rolnicy w Indiach za zmodyfikowane genetycznie przez korporację Monsanto odmiany bawełny płacą 300% więcej niż za odmiany tradycyjne, mimo że często plony odmian zmodyfikowanych genetycznie nie są wyższe od tradycyjnych (Eberhardt, 2005, s. 7–8).

Globalizacja sprawia, że za pośrednictwem transterytorialnie powiązanych rynków rolnych i żywnościowych następuje transmisja sygnałów oraz zdarzeń w układzie globalnym. Dotyczy ona zarówno zjawisk pozytywnych, do jakich należy zaliczyć przepływ osiągnięć postępu technicznego i technologicznego w rolnictwie, jak i negatywnych, związanych np. ze skutkami klęsk przyrodniczych i klimatycznych oraz ich efektami dla cen produktów rolnych i żywnościowych. Transmisja sygnałów rynkowych w układzie globalnym prowadzi do wyrównywania warunków działania wszystkich firm, bez względu na zakres ich siły i pozycji rynkowej. Wzmacnia to jednych, prowadzi do upadłości innych, zwłaszcza tych, którzy nie potrafią skutecznie przeciwdziałać tym procesom. W takiej sytuacji jest większość firm małych oraz zlokalizowanych w krajach rozwijających się (Kowalczyk, 2010). Z tego też powodu, a także wskutek procesów liberalizacji kraje rozwijające się stają się bardziej wrażliwe na zmiany zachodzące na rynkach światowych, zarówno z uwagi na małą skalę ich produkcji, jak i rosnącą wrażliwość na import żywności (Globalization, Agriculture and..., 2007). Z jednej strony z lokalną

tradycyjną produkcją tych krajów konkuruje bowiem żywność wytwarzana w ramach struktur korporacji transnarodowych w regionach o minimalnych kosztach produkcji, z drugiej – rośnie pokusa do zastępowania tej właśnie tradycyjnej produkcji importem tańszej żywności czy dodatkowo wzmacniania cyklicznymi akcjami darowizn oraz pożyczek żywności realizowanymi przez kraje rozwinięte (Kowalczyk, 2010).

PODSUMOWANIE

Postępujący proces globalizacji ekonomicznej sprawia, że następuje poprawa bezpieczeństwa żywnościowego w skali świata rozumianego jako dostęp do żywności każdego człowieka na ziemi. Otwarcie rynków dla produktów żywnościowych przyczyniłoby się do wzrostu ich produkcji i eksportu przez kraje słabiej rozwinięte gospodarczo. Pozostaje jednak otwarte pytanie, czy procesy globalizacji przyczynią się do poprawy bezpieczeństwa żywnościowego w zakresie osiągalności cenowej żywności. Na tak postawione pytanie trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć. Niektóre procesy związane z globalizacją, takie jak np. liberalizacja na rynkach rolnych, mogą przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa żywnościowego. Inne procesy, jak np. monopolizowanie własności ziemi czy też przejmowanie całych globalnych łańcuchów wartości dodanej, przyczyniają się do pogorszenia bezpieczeństwa żywnościowego w krajach najsłabiej rozwiniętych. Jednak trudno jest zatrzymać te procesy. Z pewnością będzie postępowała koncentracja kapitału w sektorze rolnym, a ekspansja dużych korporacji transnarodowych, prowadzących gospodarstwa wielkoobszarowe w krajach rozwijających się oraz zajmujących się dystrybucją, będzie pozbawiała dotychczasowych właścicieli części korzyści. Dlatego ważne jest, aby rozwijały się też inne koncepcje, które nie będą marginalizowały w rozwoju gospodarczym krajów najsłabiej rozwiniętych. Taką koncepcją, i być może szansą dla krajów najsłabiej rozwiniętych, jest sformułowana na Światowym Szczycie Żywnościowym FAO w 1996 r. koncepcja suwerenności żywnościowej.

Literatura

Adamowicz, M. (2008). *Teoretyczne uwarunkowania rozwoju rolnictwa z uwzględnieniem procesów globalizacji i międzynarodowej integracji*, „Rocznik Nauk Rolniczych Seria G”, z. 2.

- Eberhardt, P. (2005). *Dick im Geschäft Handelspolitik im Dienste des Agrobusiness. Weltwirtschaft, Ökologie & Entwicklung e.V. World Economy*. Berlin, Ecology & Development.
- Globalization, Agriculture and the Least Developed Countries. Making Globalization Work for the LDCs, United Nations Ministerial Conference of the Least Developed Countries Istanbul 9–11 July 2007, Issues Paper.
- Grochowska, R. (2014). *Specyfika koncepcji bezpieczeństwa żywnościowego, jako „problem bez rozwiązania”*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 3.
- Kasprowicz, D. (2015). *Bezpieczeństwo żywnościowe i niedożywienie w Afryce Subsaharyjskiej – nowe kierunki i trendy*, „Problemy Higieny i Epidemiologii” 96(1).
- Kołodko, G.W. (2008). *Wędrujący świat*, Prószyński i Spółka, Warszawa.
- Kowalczyk, S. (2010). *Globalization of Agribusiness – characteristics, dimensions, consequences*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej” nr 2(323).
- Liberska, B. (red.) (2002). *Globalizacja, mechanizmy i wyzwania*, PWE, Warszawa.
- Pawlak, F. (2010). *Polska wieś w dobie globalizacji*, „Scripta Comeniana Lesnensia” nr 8.
- Pieters, H., Vandeplas, A., Guariso, A., Francken, N., Sarris, A., Swinnen, J., Gerber, N., von Braun, J., Torero, M. (2012). *Perspectives on relevant concepts related to food and nutrition security. Foodsecure project*, „Working Paper” nr 1.
- Rosińska-Bukowska, M. (2014). *Procesy globalizacji i ich wpływ na gospodarkę żywnościową i rolnictwo – przez pryzmat działalności korporacji transnarodowych*, Zeszyty Naukowe SGGW „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 14 (XXIX), z. 1, Warszawa.
- Sapa, A. (2012). *Raport o stanie głodu*, „Znak” nr 690.
- Sobiecki, R. (2007). *Globalizacja a funkcje polskiego rolnictwa*. SGH, Warszawa.
- Sobiecki, R. (2015). *Interwencjonizm w rolnictwie. Dlaczego jest konieczny?*, „Kwartalnik Nauk o Przedsiębiorstwie” nr 2.
- The State of Food Insecurity in the World, Strengthening the enabling environment for food security and nutrition, (2014), FAO, Rome.
- Wysokińska-Senkus, A. (2006). *Ewolucja standaryzacji i zarządzania jakością w sektorze gospodarki żywnościowej na świecie a proces globalizacji*, „Roczniki Akademii Rolniczej w Poznaniu” – CCCLXXVII.

Źródła internetowe

Global Food Security Index (2015), <http://foodsecurityindex.eiu.com/> (stan na 05.08.2015).